

Hammarkinds härad.

Socknar: S:t Annæ, Börrum, Drothem, Gryt, Mogata, Ringarum, Skällvik, Skönberga, V. Husby.

Från häradet var under 1600-talet känd blott en sten, den från Ringarum (Ög 100). Omkring 1820 tillkom stenen vid Hov (Ög 99), och på 1870-talet upptäcktes fragmenten från Skönberga prästgård (Ög 101). År 1934 tillfördes häradet en av de förnämsta inskrifter, som landskapet överhuvudtaget äger, nämligen stenen med den urnordiska inskriften från lägenheten Patergården i Drothems s:n invid Söderköpings västra stadsgräns (»Söderköpingsstenen», Ög 269).¹

Då Skönbergafragmenten äro förkomna, har häradet nu alltså tre bevarade runstenar.

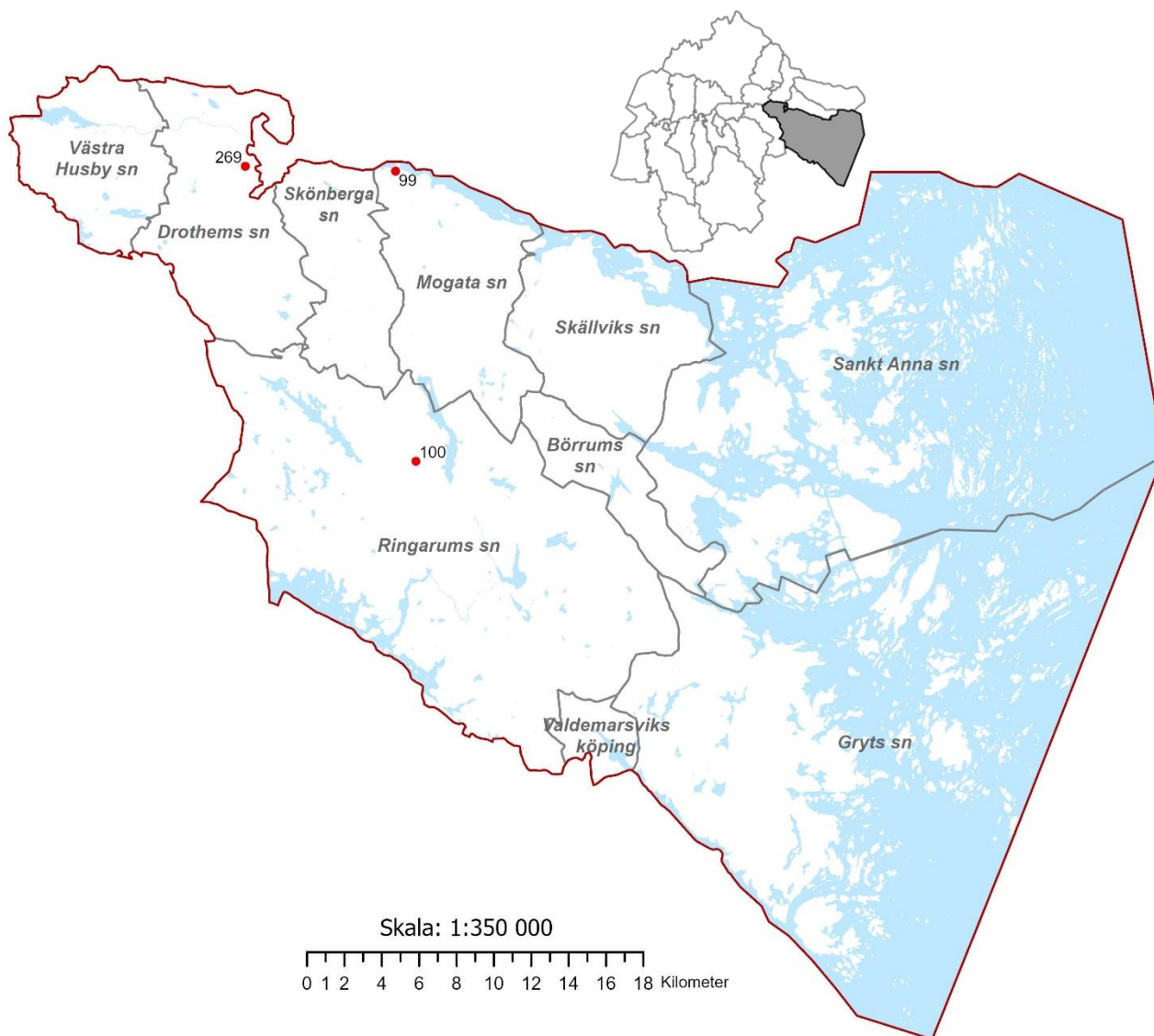

Fig. 105. Karta över runinskrifterna i Hammarkinds härad.

¹ I Inge Jonssons brev till Riksantikvarieämbetet ²³/₁₂ 1930 (ATA dnr 2/31, se också dnr 104/31) finns en uppgift om en runsten från Örsätter, söder om Skäggestad, i västra delen av Drothems socken. Stenen finns även beskriven i Nils David Edlunds samling (ATA) och skulle enligt uppgifterna kunna vara en runsten med äldre runor. Stenen skulle i början av 1900-talet ha blivit inlagd i en brunn från att tidigare ha stått vid vägen 30 meter söder om Örsätter.

Ög 99. Hov, Mogata sn.

Pl. 59, 60.

Litteratur: Anton Ridderstad, Östergötlands historia I (1914), s. 91.

Äldre avbildningar: E. Brate, Foto (ATA).

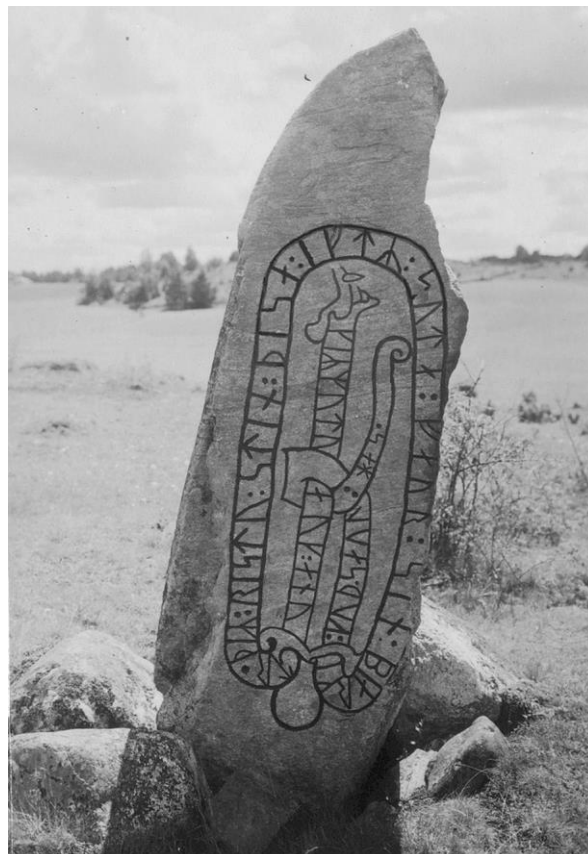
Här är en av dessa låt vara fåtaliga minnesstenar, som alltjämt i orört skick stå resta på byarnas gamla gravfält. I detta fall står den dessutom ställd omedelbart samman med en bautasten. Gravfältet fyller en åsrygg i närheten av Slätbaksstranden och erbjuder med sina välbevarade högar en vacker anblick. Om byns betydelse vittnar namnet Hov (en under forntidens slutskede förekommande benämning på 'gudstjänst-hus' o.d.²). Runstenen har uppmärksammats först omkr. 1820.

Inskriften är välbevarad:³

kirmutu auk : anutr · þir : ristu : stin : þisa : iftra : suta : faur : sin : biarki : kuþ · saul : has ·⁴
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

»Germund och Anund de reste denna sten efter Sote, sin fader. Frälse Gud hans själ.»

Till läsningen: Brate anger såväl i text som i bild r. 7 som ett **u** men transkriberar den som **r** på grund av »en obetydlig krökning av bst». Jag är ej i stånd att se denna även av Brate å bilden förbisedda krökning och finner det riktigare att återge runan som **u**, även om – såsom r. 15 anger – ristaren kanske egentligen åsyftade en **r**-runa. R. 26 återger Brate som **e**, men den svaga ojämnheten över hsts mitt är kanske naturlig.

Plansch 60a. Ög 99. Hov, Mogata sn. Foto Nordén 1942. [Jansson skriver 1947: delvis retusch. Ojämnt uppmålad.]

² Wessén skriver i marginalen: Är det så säkert att våra östg. Hov ha denna betydelse? Fullständigt onödigt att påstå något här. Parentesen bör utgå?

³ Jansson skriver i PM 1947: R[uninskr]. och ö[vers]. skall bort.

⁴ Jansson skriver i PM 1947: Punkten efter 62 s kommenteras.

Plansch 59a. Ög 99. Hov, Mogata sn. Foto Nordén 1942. [Jansson skriver 1947: bra]

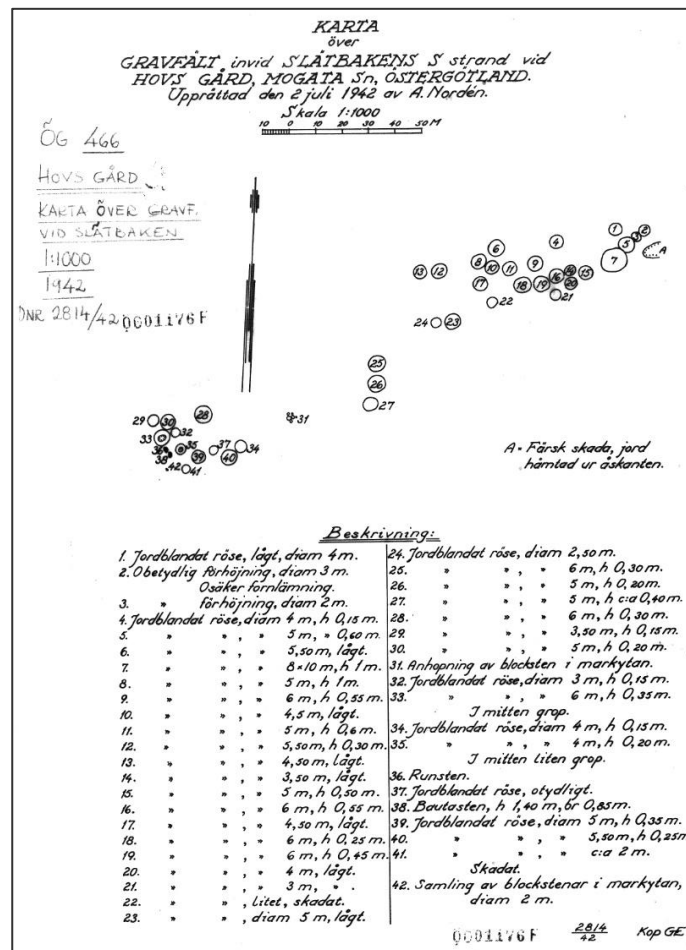

Fig. 106. Uppmättningsplan över gravfältet vid Hov i Mogata sn, med den ännu kvarvarande runstenen Ög 99. – Förf. dnr 2814/42 (ATA).

Ög 100. Ringarums kyrka.

Pl. 59.

Litteratur: Protokollsbok för sockenstämman (från slutet av 1600-talet) med avbildning av stenen, i Vadstena landsarkiv; Anders Mörn, Karta i Lantmäteristyrelsens arkiv,⁵ D:82 nr 56, från slutet av 1600-talet (»En uthuggen sten med bokstäfver på»); Socknens protokollsbok från 1700-talet, med beskrivning av stenen författad av kyrkoherden Jonas Lichfeldt (1749–56); J. P. Tihl, Storskifteskartan för Sörby av år 1769, i Lantmäteristyrelsens arkiv, har stenen utsatt, D 82-67:1; A. Nordén, Skrivelse till Riksantikvarien ^{13/9} 1930, dnr 3461/30 (ATA); Skrivelser mellan Riksantikvarien och Pastorsämbetet i Ringarum ^{19/9} 1930, ^{30/3} 1931, dnr 3461/30 och dnr 1307/31 (ATA).

Äldre avbildningar: E. Brate, Foto (ATA); A. Nordén, Foto a.a. 1930 (ATA).

Ringarumstenen, vars samband med namnet Ringsten icke är det av bygdetraditionen påstådda (se förf. i *Östergötlands järnålder* II, s. 161 f.), har varit rest på en mindre markförhöjning i sankmarken invid ån på fordom Sörby, nu St. Norrby tillhörig mark (»liten platt Backe uti kärret af lika värde, hwarest står en tunn Hall, Ringsten kallad, hwarpå några Runor ännu äro Synbare», storskifteskartan över Sörby, 1769, se fig. 109). Från St. Norrby ledde fordom en väg fram mot runstenskullen och vattenränneln och övergick denna, varefter den fortsatte upp mot den av en fyrkantig stenmur inhägnade kapellplatsen *Ringsten* uppe på nuv. Ka'ppelbacken. Kullen vid vattendraget är ännu bevarad, men vid en sjösänkning på 1870-talet ändrades vattendragets lopp, och man grävde en rak fåra söder om kullen, som därför nu är belägen norr om vattengraven och härigenom kommit att överföras till St. Norrbys mark. Enligt en av kyrkoherde B. Jennes anförd anteckning av bygdehistorikern häradsmaren S. P. Hollerts i Ringarum år 1885 skulle en bonde i Sörby i början av 1800-t. ha tagit hem runstenen till sin gård och lagt den till bro vid stugan där, varifrån den sedan flyttats till kyrkan.⁶ »Där stod den vid fornminnesinventeringen 1829. I början av 1900-talet synes den ha haft sin plats utanför kyrkan, men vid kyrkans restaurering 1936 fästes den med krampor vid väggen inne i vapenhuset» (meddelat av B. Jennes 1940).

Redan i *Bautils* teckning saknas stenens nedre högra kant,⁷ och överändan anges vara avslagen ehuru bevarad. Sedan länge saknas dock numera även denna del av stenen.

Inskriften (fullständig⁸ efter B 925):⁹

suain nuk · suainal[tr · ra]istū ... fapūr
5 10 15 20 25

»Sven och Svenald reste ... fader.¹⁰»

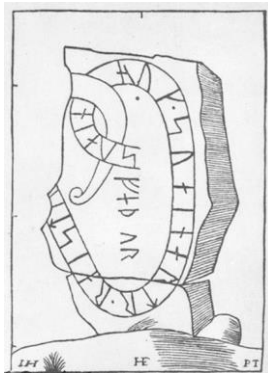

Fig. 107. Ög 100.
Ringarums kyrka.
Efter B 925.

Plansch 59b. Ög 100. Ringarums kyrka.
Foto Nordén 1942. [Jansson skriver 1947:
Retusch!]

⁵ Nordén skrev »LSA», vilket här är förtydligt.

⁶ [Nordéns fotnot] Från Hollerts har C. F. Nordenskjöld tydligen fått sin uppgift i reseberättelsen av år 1885. [Reseberättelsen är från 1875.]

⁷ [Nordéns fotnot] Stenen är i *Bautil* tecknad upp- och nedställd. Beteckningarna ovan hänför sig till den rättvända stenen.

⁸ Wessén skriver i marginalen: kompletterad? (Fullständig blev den ju tyvärr icke.)

⁹ Jansson skriver i PM 1947: R[uninskr.] och ö[ö]fers]. bort.

¹⁰ Nordén skrev »reste --- fader», detta är redigerat till »reste ... fader» i enlighet med hur tolkningar annars återges i *Sveriges runinskrifter*.

269. Patergårdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen».¹¹

Pl. 59, 60, 61, 62.

Litteratur: Conny Jonsson, En märkelig runinskrift funnen vid Söderköping. Runmagi på en sten från urnordisk språkperiod. Ett språkligt minnesmärke från 600-talet. Art. i Östergötlands Folkblad den 30/6 1936; dens., Runstenen vid Ellersta flyttas till Gilleskullen?, i Östergötlands Folkblad 14/7 1936; dens., Ellerstastenen till Stockholm, i Östergötlands Folkblad 15/7 1936; B. Cnattingius, Rapport till Riksantikvarien 3/7 1936, dnr 2682/36 (ATA); Arthur Norden, brev till Riksantikvarien om fyndet d. 5/7 1936 (ATA); dens., Undersökningsrapporter i ATA (dnr 2985/36 och 3264/36); dens., Det märkliga runfyndet vid Söderköping. Art. i Norrköpings Tidningar d. 25/7 1936; dens., Svensk språkurkund från 500-talet: urnordisk runsten framgrävd vid Söderköping. Art. i Stockh.-Tidn. 26/7 1936; dens., Tre märkliga runfynd vid Söderköping, i S:t Ragnhilds gilles årsbok 1937, s. 49 f.; dens., Söderköpingsstenen. En nyfunnen runsten med magiskt syfte från »övergångstiden» (i: Fornvännen 1937), s. 128–156; dens., Rapport till Riksantikvarien om runstensundersökningarna sommaren 1945, med förslag till åtgärder beträffande runstenar, 6/10 1945, dnr 4207/45 (ATA); S:t Ragnhilds Gille utvidgar sitt museum, Artikel i Söderköpingsposten 13/7 1936; Rapport till Riksantikvarien 17/7 1936, dnr 2697/36 (ATA); E. Hallström, Tolkningen av Drothemsstenen, i Stockholms-Tidningen 7/8 1936; Wolfgang Krause, Runeninskriften im älteren Futhark (1937), s. 679–680; I. Lindquist, Söderköpingsstenen. I: Svensk uppslagsbok 30 (1937), sp. 1299; dens., De urnordiska personnamnen. I Personnamn (Nordisk kultur, VII) (1947), s. 7, 20 f.; C. Marstrand i Norsk Tidskrift for Sprogvidenskap (1937); G. Westin, Rapport till Riksantikvarien 16/5 1939, dnr 2089/39 (ATA); Erik Harding, Till Söderköpingsstenen. I: Språkvetenskapliga problem i ny belysning, 4 (1941), s. 39.

Upptäckten.

Lantbrukaren Ture Lilja, ägare av smålägenheten Patergårdet i den numera sedan år 1898 utskiftade äldre bymark, som å Söderköpings stadskartor bär namnet »Ellestad och Gäddestad utjordar», företog hösten 1934 en mindre rätning av det dike, som löper i åkerkanten nedanför den starka avstjälpningsbranten omedelbart söder om boningshusen på hans lilla gård. För åkerns plöjning hade det nämligen alltid varit hindersamt, att diket på ett ställe gjorde en inskränning i åkermarken för att väja undan för ett markblock, som låg djupt begravt i leran och blott med en del av ena långsidan skymtade i markytan. Även andra dylika block nedanför den med stenbråte och slånsnår belamrade backslutningen hindrade diket raka förlopp och avlägsnades av hr Lilja. Flertalet sönderlogos och uppforslades för backslutningen, men för ett av blocken gjorde hr Lilja en urtagning i backens kant och baxade t. v. in blocket där.

Plansch 59c. 269. Patergårdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Runstenen i dess läge i diket efter framgrävandet. Ursprungligen låg stenen längre fram och nästan helt dold i leran, diket var då draget bakom stenen, och det var för att rätta diket som gårdens ägare beslöt att gräva stenen fri och baxa den tillbaka i åkerkanten. Foto Nordén 1936. [Wessén skriver vid bilden: »Angiv vilken av stenarna det är!» Nordén har därefter lagt in två pilar vid fotot och skrivit i marginalen: »Pilen ritas och medtages å bilden!«]

¹¹ Ristningen har signum Ög KJ59 i Samnordisk runtextdatabas (2020).

Plansch 62b. 269. Patergärdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Storåns dalgång sedd mot väster från gården. Runstensens fyndplats är belägen under träden strax t.h. om telefonstolpen. Foto Nordén 1936.

Någon tid senare samma höst hade hr Lilja till hjälp i arbetet en äldre släkting hr August Olsson, och denne kom tillfälligtvis att varsna inskriften på stenens utåt diket vända gavelände. Någon vidare affär gjordes emellertid den gången ej av upptäckten.

Halvtannat år senare, våren 1936, var en skräddare Karlsson, som ägde en bok om runor, på besök hos hr Lilja för att se stenen, och man vände på denna för att se efter, om det möjligen fanns någon inskrift även på andra sidor. Därvid fann man den ensamstående raden på stenens långsida. Ej heller nu nådde ryktet om den märkliga stenen utanför gården, trots att denna ligger alldeles invid Söderköpings stadsgräns.

I slutet av maj månad år 1936 kom hr Lilja att tillfälligtvis nämna för hr Inge Jonsson-Djerf, att han sedan ett par år hemma på sin gård hade en sten med runor på. Nu blev saken bekantgjord, hr Lilja anmälde själv sitt fynd för bankdir. Axel Ferb, ordf. i S:t Ragnhilds gille i Söderköping, och genom hr

Plansch 62a. 269. Patergärdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Gården sedd från SV. Fyndstället i diket under träden nedanför lillstugan. Foto Nordén 1936.

Jonsson-Djerfs påstötning inflöt i *Östergötlands Folkblad* en artikel, författad av en ung student inom redaktionen, Conny Jonsson, i vilken stenen första gången bragtes till allmänhetens kännedom.

Nordén besökte stenen 8–10 juli 1936, varvid han bl. a. tog ett par gipsavgjutningar av de bägge runristade sidorna samt fotograferade stenen och dess omgivning. Samtidigt fördes stenen till Statens historiska museum, där den nu förvaras (inv.-nr 21463).

Stenens utseende, runornas anordning.

Stenen är ett i längdriktningen itukluvet markblock av en oroligt strimmad gnejs. Dess längd är c:a 1,10 m., dess största bredd är något över 0,60 m. Den breda och flata brottsida, som bildats, då blocket klövs, förefanns redan, då inskriften anbragtes på stenen: kanternas vittring är runtom gammal, »barken» sitter djupt inne i stenens yta, men dessutom saknas i brottkanten ovanför smalsidans runrad varje spår av stavfragment, som skulle kunna tillhöra en nu bortsprängd runserie.

Medan den klyftning av blocket, som resulterat i den breda och flata framsidan av stenen, är ursprunglig, är däremot en avspjälkning av stenens ena kantsida, vilken tyvärr borttagit en viktig del av inskriften, av sentida ursprung. Avspjälkningens läge och omfattning framgår av fotografierna. Frånvaron av »bark» i släppans yta och de kvarstående ovittrade brottkanterna ange, att denna skada har tillfogats stenen i mycket sen tid, en omständighet som inger förhoppningar, att det nu saknade stycket av inskriften skall kunna återfinnas.

Även i stenens fotände har en blott ännu större släppa avskilts från blocket, vilket nu vållar ett fult inhack i stenens kontur. I sitt nuvarande skick kan stenen inte egentligen kallas vacker. Den har dock en gång tett sig mera regelbundet fyrkantig och jämn. Att den varit rest, synes mig framgå dels av inskriftens uttryckliga *raisido* 'reste', dels av det förhållandet, att stenens ena ände är en tydlig fotände, varemot den andra, jämnt avplanade änden bär en inskrift.

Runinskriften är fördelad på två av blockets sidor. På ena smalsidan står, med läsriktning nedifrån och uppåt, alltså i höger-vänsterled, en ensam rad, som på ett avstånd av 3 till 6 à 7 cm löper parallellt med den avklyftade breddsidans skarpa brottkant. Inskriftraden löper omedelbart över på stenens toppyta, vars första rad är insiktad fullt i linje med smalsidans rad och därför läses från höger till vänster. Toppytan är som nämnt nu skadad av den bortfallna släppan, som tagit dess ena sida med sig, men den motsvarande andra kanten av toppytan kvarstår i ursprungligt skick, vilket framgår därav, att sista runan i översta raden icke fått rum helt i svit med de övriga utan måst trängas in snett under den föregående.

Inskriften läses sedan oxvändningsvis i toppytans mellersta rad, alltså från höger till vänster, varefter kommer en rad med regelbundet upprepade *k*- och *i*-runor, utan språklig innebörd.

Runorna.

Vid beskrivningen av inskriften kallas den å stenens smala långsida befintliga inskriften, bestående av en ensam rad, A, toppytans inskrift B. Med samma bokstäver betecknas även ifrågasvarande sidor av stenen.

Runorna i bägge inskriftspartierna äro jämnt och vackert huggna och därtill så djupt, att här icke vid något enda tecken en tvekan om tecknets identitet behöver råda. Runornas höjd är genomsnittligt 6 à 7 cm.

Å sidan A

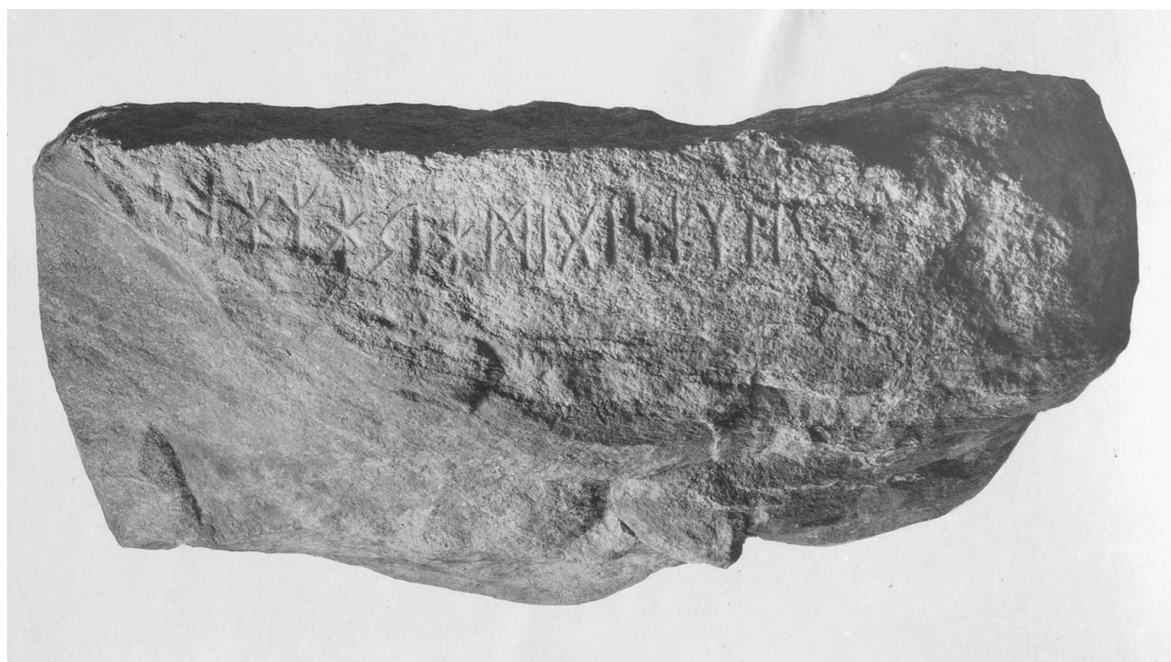
läses utan svårighet runföljden – här nedan rättvänd i vänster–högerriktning; ehuru den på stenen läses i omvänd riktning:

MY*NI|XIM*R*Y*FN

ekasigimararafs - - - [-]¹²

5 10 15

¹² Läsningen av slutet borde snarast vara *rafs*-...

Plansch 61c. 269. Patergärdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Stenens smalsida med inskriftraden A. Foto H. Faith-Ell 1936.

Släppans brottkant skär igenom nedre delen av **runan 15 s**, och från denna punkt torde inskriftens närmaste parti för all framtid vara förlorat, då släppan i denna kant utgjorts av en tunn skälla av stenens yta, som här brustit mycket ojämnt. Även om släppan skulle återfinnas, kan man inte vänta, att denna del skall vara bevarad. Av runan 15 är hela övre delen och runans sneda tvärstreck samt ungefär hälften av nedre delen bevarade, samtliga delar lika djupt huggna som stenens övriga runor, och någon tvekan om dess **s**-karaktär kan ej uppstå. För en restitution av de närmast 15 **s** följande runorna har man f. n. ingen annan ledning än den, som möjligen – antagandet göres här med all reservation – lämnas av tvenne svagt urskönjbara knackspår å fragmentariskt kvarstående fläckar av den äldre svårt vittrade eller bortflagrade ytan. Det ena är ett obetydligt, ojämnt fördjupat ställe 2 cm från **s**-runans vänstra och övre skänkel, överdelen befinner sig visserligen något under runans övre ansättningspunkt, men trots allt är det icke otänkbart, att vi här ha vittringsspåren från skåran i en nu försvunnen runas överände. Därefter följer ett utvittrat parti, som åt vänster begränsas av en liten snett löpande valk. I denna valk kvarstår på ett ställe 3,3 cm från sist beskrivna ristningsspår, ett mjukt rundat hack av obetydlig utsträckning, som kunde vara en antydning om, var runan nr 17 (eller ev. runan 18) varit ansatt.

När man vill beräkna antalet av de runor, som befunnit sig å släppan och som alltså nu saknas i inskriften, är man hänvisad till följande iakttagelser:

Toppytan B har i ett jämnt plan skurit genom stenens längdriktning. Den kant av sidan A, som bär runinskriften, beskriver däremot en båglinje, som när den närmar sig toppytans kant får ett alltmera krökt förlopp. Den beräknade skärningspunkten mellan toppytan och sidoytan bör ha befunnit sig 14,5 cm från vänstra och övre skänkeln på sista runan å sidan A, **s**-runan, och 7,5 cm från den första kvarstående runan å sidan B, **k**-runan. Detta ger i det nu förlorade slutet av rad A utrymme för tre högst fyra runor (partiet **afs** mäter 12 cm, **igim** 12 cm, **sigim** 16 cm, **ekas** 14,5 cm). **Inskriften A skulle sålunda ha bestått av 18, högst 19 runor.**

För en restitution av dessa nu saknade runor äger man inga andra anknytningspunkter än de nyss nämnda och kanske alldeles icke säkra bågge ristningsspåren.

Plansch 61d. 269. Patergärdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Gipsavgjutning av smalsidans inskrift, positiv form. Foto N. Lagergren 1936.

Sidan B.

På den med släppan bortfallna ytan av c:a 7,5 cm:s längd har funnits plats för två runor. Stickprov på teckenutrymmet i ytan B:s inskrift visar ett genomsnittsutrymme per runa, som varierar från nära 5 cm för de bredare typerna ned till något över 3 cm för de smalare. Alternativet har här funnits blott en runa.

Läsningen är eljest klar, då runorna stå skarpt huggna:

Rad I löper som förut nämnts i svit med den på sidan A placerade, och läsordningen är därför från höger till vänster. Den återges här vänster–högervänd:

Υ*ᚱ*ᚱ|ᚱ|ᚱᚰΥ*¹³

[-?]-kara isidoka ^{14, 15, 16}

20 25 30

Redan förut har anmärkts, att radens sista runa för att få rum på raden har måst trängas ned under det föregående k-et.

Rad II läses i bustrofedonordning mot föregående alltså från vänster till höger:

ᚱ↑*|ᚱ*ᚱ ᚱ¹⁴

stainar - - - - [-] ¹⁷

35 40

Beträffande den här som **r** upptagna runan 39 anmärkes, att den intar en omvänd ställning mot samma runa, nr 12 i sidan A:s rad, och alltså har bistavarna nedåt, icke uppåt, såsom den samgermanska **r**-runan vanligen har. Påfallande är även, att runan är några cm högre ansatt än de övriga runorna i raden, och att den även slutar något högre än dessa. I och för sig vore det kanske inte otänkbart, att runan tillhör ett annat sammanhang än det, som avslutas med **staina** och i stället utgör slutbokstaven i ett ord som varit ristat med runorna vända i motsatt riktning mot den övriga textens runor. Då avståndet från **r**-runan till den beräknade, nu bortfallna kanten av släppan åt sidan A till bör ha varit högst 20, lägst 13 cm, finnes här utrymme för åtskilliga runor, varjämte texten ju kan tänkas ha överskjutit på den med släppan försvunna delen av sidan A. Att texten fortsatt efter runan **r** är nämligen otvetydigt. I brottkanten omedelbart intill runan står nämligen den djupt huggna överdelen av en huvudstav ännu kvar.

Jag erkänner, att jag tvekat länge om hur denna i språkhistoriskt avseende så viktiga detalj av inskriften bör uppfattas. Mitt förstahandsintryck var, att **r**-runan hör till **staina**, och endast betänkligheter av grammatisk art ha kommit mig att räkna även med den andra eventualiteten. Dock vill jag helst räkna med, att **r**-runan tillhör den övriga kontexten i rad B:2, icke en från annat håll kommande ny text. Denna ståndpunkt tvingar en att räkna med förekomsten av två olika typer av **r**-runa i inskriften, vilket är en svaghet, men då inskriften ju tillhör en övergångstid såväl i skrift- som språkhistoriskt avseende, är antagandet kanske ändå inte otillåtligt. Samma dubbelhet i användning av **r**-runan föreligger å den värmländska Järsbergsstenen, och detta förhållande utgör ju t.o.m. ett stöd för antagandet, att runan på Söderköpingsstenen skall läsas som **r** och samföras med **staina**. Uppfattningen om den riktiga stavriktningen på **r**-runan synes tidigt ha börjat vackla. Det förtjänar erinras om, att vår tidigaste daterade futhark, den gotländska Kylverstenens från omkr. 400, har runan stupad, likaså förekommer den stupad på den norska Flöksandsinskriften (300–400 e. Kr.), ehuru förekomsten här är mindre bevisande, då runan här – liksom i ett fall å Järsbergsinskriften – uppträder som binderuna med **α**. I samma ligatur uppträder runan stupad på det danska Kragehulspjutskiftet från 400-talet. I de med Söderköpingsinskriften mer eller mindre jämförbara 500-talsinskrifterna förekommer runan omväxlande rättvänd och stupad: på det norska Fonnåsspännet från 500–550 är den stupad, likaså på den till tiden 550–600 daterade norska Setrekammen och på den

¹³ s-runan har felaktigt återgivits ᚱ i manuset.

¹⁴ Wessén skriver i marginalen: »Behövs frågetecknet här? Jfr r 19, 44»

¹⁵ Läsningen av början borde snarare ha varit ...kara

¹⁶ Wessén skriver i marginalen: »Är det inte bättre, att numrera i ny följd?». Nordén kommenterar: »Nej, antalet saknade runor kan tämligen nog anges.»

¹⁷ Runföljden bör snarare återges **stainar** - ...

Plansch 61a. 269. Patergärdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Direktfoto av toppytans inskrift. Foto H. Faith Ell 1936.

Plansch 61b. 269. Patergärdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Gipsavgjutning av toppytans inskrift, positiv form. Foto N. Lagergren 1936.

blekingska runstensgrupp hörande Björketorp- och Istabystenarna är rättvänd. Hur litet konsekventa »övergångstidens» runmästare voro vid valet av runtyper får man en erinran om, då man ser Sten-toftenristaren på ena raden skriva **niuha** och omedelbart därunder **niuha**. Märk: i samma ord, bägge börjande sin rad och placerade direkt ovan- resp. nedanför varandra.

Rad III. I åtskilligt sned inställning mot föregående rader följer här en rad runor utan språklig mening. Lästa från vänster, där stenens ursprungliga kant står kvar och runföljden alltså är bevarad, och till höger, där släppans brottkant har skadat den sista nu bevarade runan, äro de:

YY·YIIII·YYY (.?)

kk·kiiii·kkk

45 50 55

Rad IV. Ett stycke nedanför runpartiet **i·k** är ett djupt hugget rakt streck, 6 cm långt, som tydligen är att uppfatta som ett avslutningstecken för hela inskriften. Inalles omfattar denna 43 läsbara runor och 2 avdelningstecken, vartill kommer avslutningslinjen.

Restitution av den urnordiska texten.

Såväl runornas anordning å stenen som den formelaktiga stiliseringen av inskriften synes ställa utom tvivel, att texten börjar med den ensamstående raden å sidan A: **ekasigimararafs---[-]** och så fortsätter med raderna I–II på sidan B: **[-]-karaïsidoka stainer---[-]**. Det bortfallna partiet mitt i denna runföljd bör ha kunnat omfatta 5, högst 6 runor.

Omdelbart identifierbara äro här orden *eka*, pers. pron. 1:a pers. sing., »jag», vidare mansnamnet Sigmar under den, vad sista vokalen beträffar, oväntade formen *Sigimarar*, preteritiformen *raisidoka* av ett verb motsvarande gotiskans *raisjan*, »resa», samt substantivet *stainer* eller – ehuru endast föga troligt – *staina*, »sten(en)».

Konstruktionen *raisidoka*, alltså ett predikatsverb med efterställt pronomen, gör en benägen att räkna med att den efter subjektet *Sigimarar* stående runföljden **afs---[-][-]-ka** gömmer ett på samma sätt konstruerat verb varefter **stainer** (eller alternativt **staina**) vore att uppfatta såsom objekt till bägge verben och satsen alltså vore att läsa som *eka Sigimarar afs(.)ka raisidoka stainer* (altern. *staina*), fisl. *ek *Sigmar s...(?) [stein] af [ok] *reista stein ...*, »jag Sigmar avs..... (och) reste stenen».

Så begränsat som antalet från gotiska kända verb är, vilka dels motsvara lakunens anspråk på bokstavstecken, dels lämpa sig för sammanhanget på stenen är det måhända möjligt att finna ett verb, som kan ha varit det med textens **afs---[-][-]-ka** avsedda. Då man söker att rekonstruera inskriften på

detta ställe, är man hänvisad att först finna ett betydelseområde, inom vilket det sökta verbet kan väntas falla. Vad man rimligen vänta, att Sigmar velat säga han gjort, innan han meddelar, att han rest stenen? Det närmast till hands liggande vore väl en uppgift om att han ristat runorna. En sådan betydelse synes det dock ej möjligt att inpassa i de få runorna **afs---[-][-]-ka**.

Återstår då att räkna med att han åsyftat den behandling, han ägnat själva stenen som sådan. Utöver själva resandet finns det blott en behandling, som blocket undergått och som synes ha varit av det intresse, att det kunnat falla ristaren i tankarna, då han gjorde sin inskrift. Det var den klyvning av blocket, som givit stenen dess nu med skarpa brottkanter kvarstående, flata framsida. Att inlägga innebörden »avspjälkade, avskilde, avdelade, avbröt» i det sökta verbet är så mycket mer frestande, som dess relation till objektet **staina(r)** därigenom bleve av samma slag som det andra verbets, **raisidoka**. Gotiskan har talrika sammansättningar med *af*, som ha en snarlik innebörd: *afslahan*, »slå, hugga av», *afsneiþan*, »skära av», *afskaidan*, »skilja isär», *afsatjan*,¹⁸ »avsätta», rimligen har den även kunnat ha ett **afskiljan*, »avskilja». (Jfr T. Johannisson, *Verbal och postverbal partikelkomposition* (1939), s. 27 f.).

Längre än till denna antydan av en möjlighet att supplera de bortfallna runorna i verbet **afs---[-][-]-ka** vill jag här icke gå.¹⁹

Emellertid bör kanske icke lämnas onämnt, att även ett helt annat alternativ till inskriftens upplösning och tolkning erbjuder sig. Det är att uppfatta sidan A:s ensamma rad såsom en avslutad sats och läsa toppytans inskrift för sig. Man kunde då i runorna efter **af** se ett ortnamn och supplera rad B:l:s inledande **ka** med ett **e** till **eka**. För min del är jag föga tilltalad av denna tolkningsmöjlighet. Min främsta invändning gäller det syntaktiskt-psykologiska. Den överfyllnad med *jag*-pronominet, som skulle uppstå i en mening: »jag S. från X. jag reste-jag stenen» kommer satsbyggnaden att verka pressad och tung. Man kunde invända, att magiens utövare voro särskilt angelägna att binda kraftverkningsarna av sitt runristande just vid sina i stenen ristade namn och ordet »jag». Då återstår själva konstruktionen »S. från X». *Af* såsom proposition för ortnamn tillhör väl icke från början nordiskt språkbruk, som rör sig med *-ia-* och andra avledningar, och ett urnordiskt ortnamn i dativ bestående blott av fyra, högst fem runor torde väl också ha tillhört de åtminstone mera sällsynta. Satsen »jag S. från X. reste stenen» finge emellertid anses som en yngre motsvarighet till Gallehushornets inskrift, där ortnamnsuttrycket dock har den väntade urnordiska formen för adjektivavledning på *-ia-* (*ek Hlewagastir holtijar*).

Vad beträffar de enskilda ordformerna, må följande anmärkas.

Det inledande **eka** överraskar med en form, som ju alltid varit välkänd som den förutsatta urnordiska utgångsformen för »jag»-pronominets olika former i de nordiska språken, men vilken form dock hittills aldrig blivit belagd i inskrifterna annat än i trycksvag ställning, som efterställt pronominalsuffix till verb: **haiteka**, **tojeka**, (**falah**)**eka**. I inledande ställning i satsen är formen eljest alltid **ek**.²⁰ Naturligtvis var det blott att förutse, att den ursprungliga och osynkoperade formen en vacker dag skulle komma i dagen med något nytt fynd, men den hittills obrutna konsekvens, varmed formen *ek* uppträder på västnordisk botten (Värmland, Norge), sedd mot bakgrunden av detta östgötska *eka*, kommer en att framkasta den frågan, huruvida en ännu på 500-talet bevarad mellansvensk form *eka* kunde tänkas representera ett lokalt dialektdrag eller rent av en östnordisk *särutveckling* av pronominet, jfr Gallehushornets inledande *ek*: Jylland tillhör västnordiskt språkområde och har än i dag obruten form av *jag*-pronominet. Om en tredje förklaringsmöjlighet: den medvetna arkaiseringen, se nedan.

sigimarar, mansnamn, tillhörande den talrika gruppen av *Sig*-namn och välbestyrkt från Sveriges forn- och medeltid men märkligt nog hittills icke anträffat på västnordisk språkbotten. Senare leden är

¹⁸ [Nordéns fotnot] Antalet nu felande runor skulle motsvara det icke kursiverade partiet av detta verbs preteritumform *afsatidoka*, 'jag avsatte'. Som en kuriositet må erinras om att det nutida stenhuggarspråket har termen 'att sätta av' en sten för proceduren att spjälka den, efter den 'sätthammare', som därvid användes. Men varken i got., fvn. eller fsv. finnes mig veterligt något spår av en liknande betydelse hos verbet »sätta av». Själva ordformen *satido* finnes på den till omkr. 400 daterade Rö-stenen i Bohuslän.

¹⁹ [Nordéns fotnot, införd från ett separat »Tillägg», säkerligen inskickat till Runverket 1948] Ivar Lindquists senaste uttalande (*Nord. kultur VII*, 1948 [tryckår är dock i boken angivet som 1947], s. 7, 20) går ut på den förmodan, att inskriften innehållit texten *Eka Sigimarar afs[e] haite[ka]; raisidoka staina<n>rβ[a<n>r]*. »Jag Sigmar kallas *afse*; jag har rest dessa stenar.» Lindquist finner ett stöd för sin tolkning i förekomsten av bynamnet *Afsinge* några mil från runstenen och åberoar Hellqvists härledning av detta bynamn ur en förmodad kortform *Afse*, som sammanställs med germanska namn sådan som *Abo* (suffixet skulle vara detsamma som i fornisländskans *þiatsi*). Lindquist säger sig vara medveten om den invändning mot hans utfyllnad efter runorna **afs**, som kan »utpekas på originalet i ett kort snett hugget streck ett stycke ovanom det ställe, där man väntar tecknet»; han bagatelliserar det som »tillfällig försökshuggning nära kanten för att utrona skriftunderlagets tjänlighet.»

Hela antagandet övertygar emellertid icke. Ett binamn *Afse* är mycket svagt styrkt (Grape, A., *Studier över de i fornsvenskan inlänade personnamnen*, 1911, 2, s. 12) [i marginalen står: att kontrollera!], och rimligare blir nog att med Carl Ivar Ståhle, *Studier över de svenska ortnamnen på -inge*, 1946, s. 230) sammanställa namnet på den vid en liten bäck belägna byn *Afsinge* i Tjärstads sn, Ög, med det västgötska ordet *afse*, 'liten bäck'.

²⁰ [Nordéns fotnot] Se uppräknigen av dessa med *ek* inledda inskrifter i *NlæR* I, II, 2, s. 610 f. och Bergens Museums Årbok, Hi.-ant. rekke nr 1, s. 14.

ett i gotiskans *-mērs*, fornhögtyskans *māri*, anglosaxiskans *mære* föreliggande adjektiv med betydelsen »berömd», och den väntade urnordiska formen av namnet är därför **SigimariR*, jfr Thorsbjergs-doppskons **niwaj(e)marir**. Namnets betydelse blir alltså »den segersälle», »segerfrejdade». Det urnordiska **māriR*'s överförande till *a*-stammarna, som – från ett yngre språkskede – är väl bestyrkt genom det fornisl. mansnamnet *Ingemarr*, se A. Noreen, *Altisländische Grammatik*, 3. Aufl.,²¹ § 348: jfr § 61 och 144:1, går alltså längre tillbaka i tiden än vad man hittills torde ha tänkt sig. Problemet om detta namnelements stam-tillhörighet diskuteras ingående av Ivar Lindquist i *Nomina Germanica*, hyllningsskrift till Bengt Hesselman 1935, s. 205, där förf. förutsätter tillvaron av ett efterled i gen. *-māraR* under folkvandringstiden men betecknar det som egendomligt, att man icke på fornvästnordiskt område anträffat en nominativ på *-mærr*. Förf. räknar med en långt tillbaka gående *a*-stamsvariant, vartill anföres paralleller ur fornslaviskans, keltiskans och grekiskans former av samma ord. Vad Lindquist här överväger som en möjlighet, synes efter fyndet av Söderköpingsstenen vara en verklighet. Den andra möjligheten till en förklaring, som Lindquist (liksom Noreen) ger [:tidig förkortning av stammens *-ā* i efterled, varigenom omljud uteblir, typen: *vesall* (ur *vesāli*) mot *vesāll*], erbjuder sig emellertid alltid som en fullt plausibel tolkning av den oväntade vokalförändringen i stenens **sigimarar** och torde föredragas av dem, som anse, att namngruppen på *-marir* framstår så starkt konsoliderad, att en *a*-stamsvariant är otänkbar.

afs--[-][-]-ka. Någon annan kommentar till denna förutsatta verbform än den som ovan givits vid diskussionen av lakunens tänkbare utfyllnad kan ännu icke givas.

raisidoka är den väntade, grammatiskt regelbundna urnordiska formen av ett verb motsvarande got. *raisjan* i 1:a pers. sing. preteritum med pronomen enklitiskt anslutet: »jag reste». Tidigare kända urnordiska preteritumformer av 1:a svaga konjugationen voro Rö-stenens **satido**, Gummarpsstenen **sate**, Gallehushornets **tawido**, Einangstenens och Vettelandstenens **faihido**, Kjølevigstenens **hlaaiwido**, Tunestenenens **worahto**. Härtill skulle alternativt kanske kunna läggas den östgötska Himmelstadlundinskriftens **buajdo**. – På Söderköpingsstenen möter oss för första gången det sedermera formelaktigt nyttjade uttrycket »N.N. reste stenen». Den något äldre bohuslänska Rö-stenen begagnar uttrycket **ekhrararsatido[s]tain**, »jag Hrar satte stenen», och den med Rö-stenen samtidiga norska Tunestenen använder det eljest icke belagda verbet **dalian*, »iordningsställa o.d.» (enligt en tolkning given av C. Marstrander, till vilken W. Krause ansluter sig).

stainar altern. **staina**. En ordform *stainar*, motsvarande en väntad maskulinum singularis under urnordisk tid, därtill förbunden med ett predikat av så regelrätt ålderdomlig form som *raisidoka*, kommer språkmannen att fråga sig, om han väl ser rätt.

Men, såsom jag förut nämnt, är jag själv av den uppfattningen, att **r**-runan utgör sluttecknet i ordet **staina**.

När man söker komma tillrätta med denna – enligt vårt nuvarande sätt att se:²² orimliga – ordform, befinner man sig omedelbart ställd inför det problem, som på sista åren stått i centrum för diskussionen av 'övergångstidens' språkförhållanden i Norden. Det är frågan, i vad mån denna tids runinskrifter skola anses återge uttalsformer, som ristarna verkligen använde i sitt eget talspråk, eller om man i tidens ortografi kanske bör se en stelnad, konventionell skrivsed av ålderdomligare prägel än det samtida språkets. Använde runristarna traditionsbundna skrivformer för ord, som ärvt vidare från äldre tider med de vanliga inskriftsschablonerna eller med hjältediktningens, rättskipningens och magiens språk? Har man under en tid, då man i vardagslag sade (3. p. sing.) *sate* (Gummarpsstenen), *ræisþe*, kunnat rista dessa ord som *satide*, *raiside*, därför att gammal sed krävde dessa stavningsformer eller rent av därför att man avsiktligt eftersträvat en arkaistisk stilverkan?

Inför detta spörsmål bryta sig åsikterna f. n. starkt. Många anse det uteslutet, att man under en tid med så (förmodat) torftig skriftradition som under folkvandringstiden skulle ha sagt ett och skrivit ett annat. En man, som sade *sate* (Gummarpsstenen), kände säkerligen ordet blott i denna form och ristade förvisso icke *satide*. Häremot invändes från deras sida, som räkna med den litterära traditionen och ortografiens överallt iakttagbara konservatism, att just den litterära traditionen under 400-, 500- och 600-talen, germanernas heroiska tid, burits av den stora hjältediktningen, som då upplevde sin guldålder, men säkert också av rättskipningens och religionens språk. Rytmen och de särskilda rimkraven buro här de längre, osynkoperade böjningsformerna och räddade dem över i de nya släktledenas språkmedvetande, långt efter det orden i det levande språket fått andra, mycket avslipade former. De som lära sig läsa och skriva, ha i alla tider fått göra detta med ledning av äldre urkunder, och när dessa urkunder, såsom fallet är med runstenarna, utgjorts av resta vårdar, omgivna

²¹ Jämför §§ 358, 64 och 151,1 i den fjärde upplagan (1923).

²² Wessén markerar Nordéns text »enligt vårt nuvarande sätt att se:» och skriver i marginalen: Mycket, mycket oklara tankar, som böra närmare fixeras, innan man kan tala om ett problem.

av ålderdomlighetens auktoritet och runmagiens särskilda nimbus, är det väl sannolikt, att just sådana ord, som en gång fått sina skrivformer fastställda i dessa förlagor, fått behålla denna sin gestalt lång tid framåt,²³ oberörda av uttalsformernas växande förändringar. Företeelsen är ju då för runornas del blott densamma som den, som kan iakttagas för alla andra skrifttypers vidkommande och som nått sin höjdpunkt i de nutida stora kulturspråkens rättskrivning. Och för urnordiskans del är det just under 'övergångstiden', som vi böra vänta oss att se företeelsen framträda.

Sådana från inskrifternas gängse stilisering välbekanta ord böra ha varit uttrycken för »jag», »sten», »reste» o. d. Nu är det just dessa ord, som på Söderköpingsstenen överraska med sina ålderdomliga former, medan däremot ett ord sådant som mansnamnet Sigmar, urn. **SigimariR* för vilket ristaren var hänvisad att finna ut en skrivform på egen hand, tydligen blivit ristat så, som runmästaren själv uttalade det: *Sig(i?)marar*.

Men föreligger denna åtskillnad mellan det vid ristningstillfället levande uttalet och den traditionella skrivformen, blir det icke omöjligt att förklara ackusativen *stainar* såsom ett misslyckat försök av ristaren att erinra sig den vedertagna skrivformen för en ackusativ mask., vilken han uttalade *stæin*, med kort *n*, och som i hans eget uttal låg ganska nära nominativen, uttalad som *stæinR* eller kanske *stæinn*, med långt *n*. Den omständigheten, att hans egna nom.- och ack.-former i ljudhänseende stodo varandra så nära, lockade alltså ristaren att felaktigt rekonstruera tvåstavelseformen i ack. till *-ar* istf. till *-a*. Kanske har han, såsom Magnus Olsen för mig framhållit, »i tillfälle været mest vant til at rekonstruere *nominativer* av én stavelses (Hallr, Svartr) til tostavelses former, og ved tankeglip har enstav. akk. 'er följt samme vei».

Trots det bestickande i detta resonemang har jag dock svårt att göra det till mitt eget. Förutsätter man, att ristaren sagt nom. *stæinR* eller *stæinn*, får man också räkna med att han uttalat formen **raisido** med synkoperad mellanvokal. Konsekvensen av detta blir i sin tur, att dentalen väl bör ha uttalats som *b*, varjämte han väl uttalade slutstavelsens urspr. långa *o* som ett öppet *a*. Ett uttal av hela ordet alltså som *ræisþa*, vartill så lagts det enklitiska jag-pronomet. Men blir ej på detta sätt avståndet mellan uttals- och skrivform en smula väl stort, för att man skall känna sig riktigt övertygad? Jag vill för min del bekänna, att jag icke riktigt kunnat vinnas för denna teori om en medveten arkaisering i stavningen.

Jag har då icke sett någon annan utväg att komma förbi detta besynnerliga *stainar* än att räkna antingen med en ren distraktion hos runmästaren, som när han högg, tänkte på ordet, isolerat från varje satssammanhang, kanske hade andra inskrifter i tankarna, där ordet »sten» förekom i nominativställning²⁴ eller också (om ock med tvekan) ifrågasätta, huruvida ej redan på denna tid, då kasuskänslan ju dock levde oförsvagad kvar, rena kasusförväxlingar kunnat äga rum i de mindre bildades talspråk, alldeles som vi i våra dagar kunna se det ske hos folk, vilkas språk har en genomförd, rikare kasusböjning av nomina.²⁵ Man vill ju då häremot invända, att just under det stora brytningskedet i det urnordiska språket, då så mycket annat raserades, kasussystemet synes ha stått fast och bevarat sin livskraft, eftersom det kasusskick, som möter oss på det yngre språkstadiet, är detsamma som förut. Det är naturligtvis icke min mening att bestrida denna självklara sanning. Jag vill i Söderköpingsmästarens skrivsätt icke se något för språkets grammatik regelbildande utan ett personligt missöde, en lapsus calami — men jag skulle gärna vilja tillägga, att denna icke står så ensam som man kanske kunde vilja tro.²⁶ Enligt min mening innebär det ett stöd för antagandets rimlighet, att även en annan av övergångstidens runinskrifter uppvisar samma egendomliga omkastning av kasusform som Söderköpingsstenen. På den till Listerstenarna hörande Gummarpstenen, språkligt och runologiskt föga yngre än Söderköpingsstenen, står ett ord, som måste vara satssubjektet, i en ofrånkomlig ackusativform: **hapuwolafa sate staba pria fff**. Man har visserligen hittills gärna antagit, att avteckningarna av den nu försvunna stenen varit ofullständiga i fråga om det första ordet och här supplerat ett **-R** eller ock antagit (Jacobsen-Moltke, DR, nr 358), att sista runan varit ett av tecknarna felläst **R**. Men då ingen av stenens övriga runor synes vara förbisedd eller missförstådd av tecknarna, bortsett från smärre detaljer, och stenen tycks ha varit ganska tydligt huggen, lär man icke så lätt komma från, att de tre vid vitt skilda tillfällen arbetande tecknarna sett rätt, stenen har aldrig haft annan form än den

²³ Wessén skriver i marginalen: Är icke detta ett rätt överkligt och osannolikt betraktelsesätt?

²⁴ [Nordéns fotnot] Jag tänker då på sådana former som den norska till framemot 500 daterade Stenstadinskriftens **igijon halar**, den bohuslänska Rävssalsstenens **hariwulfs stainar** eller den uppländska Krogstadstenens ännu dunkla **mwsteiji stainar**. — Ohållbart är W. Krauses förslag att i **stainar** se en ack. plur. Krause framhåller själv, att den väntade formen då vore **staina**, och att former på **-ar** först efter år 1500 tränga igenom.

²⁵ Den senare delen av denna mening, efter Nordéns fotnot, har Wessén markerat och i marginalen skrivit: Nej, detta är ganska orimligt. Varför just »de mindre bildade»? Hörde ristaren till »de mindre bildade»? Detta bör utgå.

²⁶ Wessén skriver i marginalen ett frågetecken och sedan: Förf. kommer alltså tillbaka till sitt första förslag, en »ren distraktion». Då behövs ju icke denna utvikning som endast väcker misstro.

på **-A**, och då inte heller den av Magnus Olsen²⁷ framkastade tolkningsmöjligheten:²⁸ att *s*-et i det efterföljande **sate** skulle kunna anses tjänstgöra som ett surrogat för nom. *-R'*et, kan avlägsna ens betänkligheter, så torde man till sist få böja sig för det faktum, att här en ristare nedskrivit ackusativformen i subjektsställning under tids- och miljöförhållanden snarlika dem, under vilka Söderköpingsristaren satt sitt satsobjekt i nominativ.²⁹

Men om man alltså godtager slut-*R'*et i **stainar** såsom tillhörande ordet, vilket nytt, nu bortfallet ord får då den efterföljande runan, vars övre stavända kvarstår, tänkas ha inlett? Då stavfragmentet är tämligen långt och icke visar spår av bistavar från toppen, äro vid identifieringen vissa runor uteslutna, och blott följande kunna ifrågakomma: l, þ, H, ʁ, Ƴ. Utrymmet på stenen medger, att tre högst fyra runor kunna ha följt efter den defekt kvarstående. Mest tillfredsställande för tankegången i runtexten förefaller mig vara att här supplera med en form av pronominet »denna», men vilken denna form bör vara, avstår jag från att gissa (ack. mask. sing.?, eller motsvarande nom.?).

De magiska runorna.

Inskriftens icke-språkliga slutparti är byggt på den magiska verkan av *k*- och *i*-runor, varjämte det ju alltid är möjligt, att även själva antalet av dessa runor har en egen magisk innebörd; jfr hur Egil Skallagrimsson fann den bekanta felristade inskriften under den värmländska sjuka flickans huvudgård bestå av tio runor. Det ursprungliga antalet trollrunor å Söderköpingsstenen kan f. n. icke bestämmas, då bredden å den bortfallna släppans topp-del är oviss. Från vänster, där den ursprungliga kanten av stenen kvarstår, och till höger består den magiska runföljden av följande grupper:

- Grupp 1, omfattande två runor: **kk**,
 Grupp 2, » fem » **kiiii**,
 Grupp 3, » ? » **kkk [-]**.

Av grupp 3:s runor kvarstå nu tre, men stenens form visar, att här funnits utrymme för ytterligare en runa, vadan gruppens runantal kanske varit fyra. Lika tänkbart är dock att den endast räknat tre runor, så att grupperna fördelats på två-, tre- och femtalen. Antalet magiska runor blir alltså resp. tio resp. elva.

Frågan, vilket magiskt syfte ristaren haft med anbringandet av denna rad av trollrunor, kan — så länge vi icke känna den verkliga innebörden av *k*- och *i*-runorna i runmagin — icke lösas utan att man först vunnit klarhet över syftet med stenens resande överhuvudtaget. Härvidlag stå vi emellertid utan ledning av någon med stenen förknippad omständighet av topografisk eller annan art: ingen grav knyter sig nu till stenen, där den låg i åkerleran nedanför en brant slänt med stenbråte, inga fornfynd äro kända från stenens omgivning, äldre spår av bybebyggelse äro utplånade. Har Magnus Olsen rätt i sin tolkning av den norska Barmenstenen, när han i denna ser ett magiskt medel att få markernas betande får skyddade mot tjuvar, behöver man inte längre i varje runristad rest sten nödvändigtvis se ett gravminnesmärke, såsom hittills väl vanligen skett. Kan Söderköpingsstenen ha haft något sådant med markernas fredande eller fruktbargörande förbundet syfte?

Kanske kunde åtminstone ett stöd återopas för den tanken. Den till övergångstidens runstensgrupp hörande, förut behandlade blekingska Gummarpstenen har ju uppgiften att **hapuwolafa sate stabo þria**, och dess stavar voro dels tre till antalet — lyckotalet! — dels utgjordes de av rikedomsrundan **f**. Här vore det onekligen tänkbart, att ristaren med sin runsten velat på magiskt sätt framkalla rikedom, markernas fruktbarhet, boskapens förökelse. Stenen synes ju ha stått rest på samma ängsmark som Stentofstenen, som ju i högtidligt poetisk form meddelar uppgiften, att **hapuwolafR gaf *ar(A)**, »Håduf gav god-år». Det synes mig uppenbart — och Ivar Lindquist har ju redan tidigare med kraft framhållit detta, *Galdrar*, s. 104 — att dessa stenar bilda ett sammanhängande helt och ha avseende på en mäktig runmagikers och hövdings förmåga att skaffa god-år åt bygd och folk.

Hos Söderköpingsstenen finnes emellertid icke något särskilt drag, som för tankarna till rikedomsmagi. **f**-runan saknas alldeles i den magiska runföljden. Men å andra sidan ville man mot stenens

²⁷ Wessén skriver i marginalen: Var?

²⁸ Wessén skriver i marginalen: De möjligheter, som framhållas i DR 358, äro sannolikare.

²⁹ [Nordéns fotnot] Att så kunnat ske under yngre run-tid, bestyrkes ju av en östgötsk runsten från samma bygd som Söderköpingsstenen, nämligen Ög 26, Öster Skam, Ö. Ny sn, som har formeln: **anutr raisti stain þan ... iftir utr sun sin**. Mansnamnet *Uddr* förekommer här i ack. med bevarat nom.-r. Såvida nu — såsom Brate menar — just detta namn är avsett med stenens **utr**. Dock finns ju här även en annan tolkningsmöjlighet (se under stenen ifråga). — Vård en undersökning vore kanske, vilka två nu avslagna runor det är, som tillsammans med **la** bildat slutordet i den norska Valbystenens inskrift **auarþa · fapi · la**. Stenen finnes nu i Universitetets oldsaksamling i Oslo (en god avbildning i Lis Jacobsens Eggjumbok s. 89). Har, såsom icke synes uteslutet, här stått **hala**, 'hällen', komma vi så nära Söderköpingsstenens **stainar** som gärna är möjligt.

egenskap av minnesvård över en död göra den invändningen, att ett dylikt minnesmärke ju ter sig tämligen meningslöst, då det inte innehåller minsta anspelning på den döde och låter hans namn vara onämnt. Samma invändning kan emellertid göras mot antagandet, att den präktiga östgötska Bobergsstenen (med kortkvistrunor) eller det ståtliga Björketorpmonumentet äro anordnade över döda, ty Bobergsstenens inskrift säger blott: »Ingvar satte stenen», och Björketorpinskriften innehåller ju bara en ofärdsspådom för den som bryter monumentet, icke någon uppgift om en död. Och dock är det väl svårt att komma ifrån, att det såväl vid Boberg som vid Björketorp rör sig om gravminnesmärken. Flera av de äldsta nordiska steninskrifterna innehålla ju f. ö. blott uppgift om ristarens namn eller enbart ett namn, om vilket man icke med bestämdhet vet, huruvida det är ristarens eller den dödes — omständigheterna klargöra nämligen här med större eller mindre säkerhet, att stenarna ägnats åt en död.

Med något större fog kan man alltså icke bestrida, att Söderköpingsstenen rests över en död. Paralleller till stenens magiska runföljd kunna då anföras från ett flertal fullt säkra gravminnesmärken. Såsom ett av de mest belysande anför jag den danska Görlevstenen (DR 239) med dess inskrift: **þiaþui ·: risþi : stin : þansi : aft upinkar : (å följande rad:) fuparkhniastbmlr : niut ual kums**, där alltså runalfabetet jämte formeln »njut väl gravhögen!» är vidfogat minnesinskriften. Å baksidan kommer så ytterligare en serie trollrunor, av vilka blott de i första raden kunna med säkerhet läsas **þmk iii sss ttt iii ll iak sata runa(r) rit**. Att det här är fråga om en formel med gammal hävd framgår av ristarens betydande, att han »satte runorna rätt». Märkligt nog är formeln känd även från andra håll. På en av Sveriges ståtligaste stenar, den östgötska Ledbergsstenen (Ög 181), förekommer den — såsom Marius Kristensen först iakttagit, sedan Erik Moltke korrigerat Brates avläsning av stenen — och en ungefär likalydande ramsa, nyttjad som kraftig förbannelse, finnes i den isländska Bosesagan, såsom bl. a. Moltke framhållit.³⁰ Även om det är tydligt, att fördelningen av de enstaka runorna i ramsan, så att de bilda grupper om tre runor i varje grupp, är avsedd att tredubbla kraftverkan av varje runa, så faller det ju ändå i ögonen, att vi härigenom få grupper med *i*-runor, som likna Söderköpingsstenens **iiii**. Mot vem riktar sig då denna runmagi på de bägge yngre stenarna: mot en utifrån kommande gravskändare eller mot en fruktad gengångare inifrån graven själv? Kanske i lika hög grad mot bägge. Ledbergsstenen är ju en hög, med märkliga bilder rikt smyckad sten, och här ville man väl anse besvärjelsen tillkommen för att skydda minnesstenen mot förstörelse. På Görlevstenen däremot vänder sig ristaren direkt till den döde och bjuder honom att »njuta högen väl», dvs att icke gå igen, och här är det väl rimligast att i runmagien, som ju innehåller både futharken och istil-ramsan, se besvärjelser, avsedda att för den döde understryka allvaret i denna de efterlevandes önskan.

Den med runföljden **þmk** förbundna *istil*-formeln innehåller både *k*- och *i*-runor. Huruvida denna Söderköpingsstenens *i*-*k*-magi i någon nämnvärd utsträckning förekommer å andra nordiska runstenar har jag icke varit i tillfälle att undersöka och uppskjuter det helst, tills det nordiska runstensmaterialet föreligger bättre tillgängliggjort än vad ännu är fallet. Dock vill jag peka på åtm. en västgötsk runsten, Vg 54, där runorna *i* och *k* förefalla vara in-tecknade i korset. Likaså erinrar jag om den i ANF 53 (1937), s. 180 f., behandlade lilla inskriften på en svärdkavleprydnad från Långtora i Uppland, där runorna **ki** uppträda tillsammans med **af**.³¹

Dateringen.

Man måste livligt beklaga, att alla de viktiga svenska runstenar, som tillhöra det s. k. övergångsskedet, sakna arkeologiska anknytningspunkter för sin datering. Så är också fallet med Söderköpingsstenen. En tidfästning av inskriften måste därför ske utifrån de enda fasta arkeologiska utgångspunkter, vi f. n. äga, de bägge norska inskrifterna från Setre, säkert bestämbara till tiden 550—600, och Eggjum, tillhörande 600-talet.

Tidsavståndet mellan Söderköpingsstenen och Eggjuminskriften är betydligt, eftersom främst ordformerna (jfr **stainar** resp. **stain**) men även en runform (*k*-runan) visa avsevärt yngre drag på Eggjumstenen än på Söderköpingsstenen, varjämte bruket av den yngre futharkens runor i stället för vissa av den äldres (**t** för **d**, **k** för **g**, **u** för **o** och **w**, **i** för **e**) är ett ungt särdrag för Eggjumstenen.

³⁰ [Nordéns fotnot] Jag hänvisar till Lis Jacobsens sammanställning av diskussionen i *Scandia* 5 (1932), s. 139 f. — Denna *istil*-formel står nära den *istil mistil ok in þirkþi þistil*-formel, som finnes i Borgunds stavkyrka i Norge.

³¹ [Nordéns fotnot] W. Krause har (*Runeninschriften im älteren Futhark*, 1937, Nachtrag) en annan förklaring av detta parti av inskriften. Han ser i *k*-runan en beteckning för ätten, i *i*-runan en anvisning om platsen i ätten, lägger den yngre futharken (!) till grund och får i sista gruppen fram talvärdet 2:4 = **a**, i den mellersta 1:4 = **l** och i den första 3:? = **u**, varav han får ordet **alu**. Men är man nu berättigad att i en inskrift från 500-talet lägga yngre runraden till grund för beräkningen (?), och hur får Krause fram grupperna 2:4 och 3:? = **u**? Det hela måste vara en ren lapsus från Krauses sida.

Plansch 60b. 269. Patergärdet inviad Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Smalsidans inskrift. Foto H. Faith-Ell 1936. [Jansson skriver 1947: Obs! Retusch för att verka ouppmålad.]

Söderköpingsstenen måste alltså tillhöra en tid avsevärt äldre än 600-talet.

Men även den till 550–600 daterade Setrekammens text visar sig vara språkligt sett yngre än Söderköpingsstenens. Setreinskriften har redan synkope av *u* efter lång rotstavelse i **hal** av **hailu*, jfr samma inskrifts **mar** av **mawir*, medan Söderköpingsinskriften här står kvar i ett ursprungligare skede: **raisi-do-ka**.³² Jag utgår då från att stenens skrivformer motsvara de samtida uttalsformerna. Ser man i dem arkaismer, bortfaller ju varje möjlighet att på språklig väg datera inskriften.

Därigenom blir Söderköpingsinskriften så mycket äldre än tidpunkten 550–600, som man vill anse att runtyperna för **a**, **k**, **s** och **r** medge.

Vad dessa runtyper beträffar, äro de också utmärkande för de övriga svenska runstenarna från övergångstiden, alltså såväl Lister- och Listerbystenarna som Järsbergsstenen. Full identitet föreligger mellan runorna på Söderköpingsstenen och dem på Stentofstenen, om man undantager en obetydligt skiljaktig utformning av **s**-runan. Viktigt är, att bägge stenarna ha exempel på stupad form av **r**-runan. Björketorpstenen avviker från de bägge nu nämnda stenarna blott med avseende på **s**-runan och **r**-runan, vilken senare här är upprätt. Järsbergsstenen har **k**-runan och **r**-runan gemensamma med Söderköpingsstenen. Språkligt sett står Söderköpingsstenen Järsbergsstenen närmast i ålder, då båda ha långt *o* i slutstavelse bevarat: mot Järsbergsstenens **runor** svarar Söderköpingsstenens **raisido**. I denna detalj framstå Listerstenarna såsom yngre: Istabysten har **runar**, **paiar**, Björketorpstenen **-runar**, **-sba** (ur **spāhō*), medan Stentofstenen vacklar: **runo**, **runor** men **hedera**, **niuha**, resp. **-a**. Vidare är *i*-synkopen efter lång rotstavelse genomförd på Listerstenarna. Den förutsattes av Stentofstenens **gestr*. Med hänsyn till dessa språkliga drag är det befogat att ställa Söderköpingsstenen i ålder något före Listerstenarna.

Rent schematiskt bör Söderköpingsstenen inplaceras i 500-talets förra hälft, om man tänker på formen **raisido** snarast i århundradets begynnelse.³³ Denna datering överensstämmer rätt väl med den av Ivar Lindquist en gång — i *Galdrar*, sist s. 188 — givna dateringen för Listerstenarna till tidsrummet 512–551.

Närmast före Söderköpingsstenen i ålder kommer bland svenska runstenar Nolebysten, där **k**-runan har samma form som på Söderköpingsstenen och där långt *o* i slutstavelse är bevarat fullt ut. Runformerna för **s** och **a** äro dock här äldre än på Söderköpingsstenen. Nolebystenens datering bör då falla på 400-talets sista del eller senast omkring 500.

³² Wessén har markerat »-»-tecknen och skriver i marginalen: »? Varför dessa bindestreck?».

³³ [Nordéns fotnot] Krauses datering till »die erste Hälfte des 7. Jhs» är för sen. Den tvingar honom dessutom att räkna med, att språket är »künstlich altertümelnd: in der Sprache des 7. Jhs würde der Text lauten: *ek* (oder *eka*) *Sigmar* *raisitoka staina*. Ist die Annahme von Is-runen (anm. se not 31) richtig, so kann die Inschrift freilich kaum vor 800 entstanden sein.» - Jag har överhuvudtaget svårt att följa Krause i hans tankegång.

Sammanfattning.

Inskriften är denna:

eka sigimarar afs---[-]-ka raisidoka stainar ---kk · kiiii · kkk[-]³⁴
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

*Eka Sigimarar afsatidoka(?) raisidoka staina. kk · kiiii · kkk[k?]*³⁵

»Jag Sigmar avdelade(?) (och) reste stenen. kk · kiiii · kkk[k?]

³⁶

Stenen torde ha rests omkr. 500 e. Kr.

Fig. 111. 269. Patergårdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Runstenen i dess läge i diket. Foto A. Nordén 1936. (ATA)

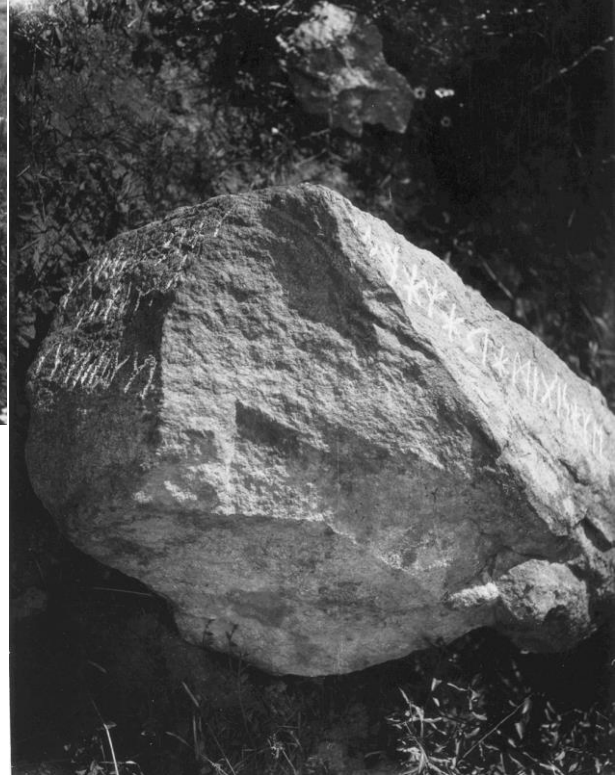

Fig. 110. 269. Patergårdet invid Söderköping, Drothems sn – »Söderköpingsstenen». Runstenen in situ. Foto A. Nordén 1936. (ATA)

³⁴ Numreringen av runorna stämmer inte med den som angivits ovan vid genomgången av läsningen. I manuset har inte Nordén här i sammanfattningen numrerat de tecken som återgivits med -, inte heller de tecken som står mellan de avslutande rungrupperna. I utgåvan har dock - räknats som ett eget runtecken.

³⁵ Nordén skriver *afs[atido?]ka*.

³⁶ Nordén skriver: *av(delade?)*

Detta dokument ingår i en digital utgåva av Arthur Nordéns supplement till Erik Brates Östergötlands runinskrifter. Manuset avslutades 1947 och var tänkt att tryckas 1948. Utgåvan publiceras fritt tillgänglig på Internet.

Texten innehåller inte nyare litteraturreferenser än 1947 och tar ingen hänsyn till modern runforskning och måste därför användas med stora reservationer. Arbetet med utgåvan avslutades 2024-12-31.